

УДК 347.9 (341.9)

А. О. Філіп'єв

кандидат юридичних наук, доцент,

кафедра цивільно-правових дисциплін

(Національний університет "Острозька академія")

**ПРАВО СТОРІН НА ВИБІР СУДУ В ОКРЕМИХ ДЖЕРЕЛАХ
МІЖНАРОДНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

Інтеграція до Європейського Союзу (далі – ЄС) і, як наслідок, набуття членства у ньому, є метою української держави, яка закріплена на законодавчому рівні (ч. 2 ст. 11 Закону України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" [1]). Важливою передумовою досягнення цієї мети є не лише політична та економічна інтеграція до ЄС, а й наближення вітчизняної правової системи до правової системи ЄС, адже в іншому разі входження України до європейського правового простору неможливе. В силу цього вивчення особливостей функціонування правової системи ЄС є вкрай актуальним для вітчизняної правової науки, оскільки необхідне як для гармонізації вітчизняного законодавства із *acquis communautaire*, так і для належного застосування права держав ЄС. В першу чергу сказане стосується вітчизняного міжнародного приватного права (далі – МПрП), яке вже сьогодні в силу завдань власного правового регулювання стикається із необхідністю застосування таких норм.

Слід відзначити, що на своєму початку європейська інтеграція, що врешті призвела до виникнення ЄС, незначною мірою стосувалась питань

▪ Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу / А. О. Філіп'єв // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12faorpus.pdf>.

приватного права. Адже, як слушно вказує Майкл Богдан (*Michael Bogdan*), коли у 1957 р. було засноване Європейське Економічне Співтовариство (далі – ЄЕС) Римський договір був зосереджений на створенні спільного ринку, побудованого на свободі руху речей, осіб, послуг та капіталів, а норми права спрямовані на досягнення цієї мети були практично повністю адміністративними або належали до інших галузей публічного права (напр., митного права, експортних обмежень, дозволів на проживання та працевлаштування тощо [2, с. 6]). Разом із тим, політична та економічна інтеграція, якої прагнули держави ЄЕС, вимагає активної уніфікації приватного права, особливо колізійної частини МПрП та міжнародного цивільного процесу, адже без цього уявити належне функціонування спільного ринку дуже складно, оскільки правовідносини, які виникають в силу його існування, значною мірою є приватноправовими. Саме тому вже Маастрихтський договір 1992 р., який започатковує ЄС, вказує на те, що питання судового співробітництва у цивільних справах є однією з основ співробітництва держав-учасниць ЄС у сфері судочинства (п. 6 ст. К1) [3].

Необхідно також відзначити, що інтеграція, яка характерна для правових систем держав ЄС, не означає їх повну асиміляцію та поглинання одним спільним правом Союзу – *acquis communautaire* (хоча, це один із можливих сценаріїв подальшого розвитку). Правові системи держав-учасниць продовжують існувати незалежно, більше того, рівень залучення окремих держав до системи спільного права є меншим (напр., Данія та Великобританія), а окремих більшим (напр., Нідерланди та Німеччина). Саме тому, незважаючи навіть на такий високий рівень правової інтеграції, який спостерігається в державах ЄС, твердження сера Вільяма Генрі Раттігана (*William Henry Rattigan*), висловлене ще наприкінці ХІХ ст. про

▪ Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу / А. О. Філіп'єв // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12faorpus.pdf>.

те, що підкорення людства правилам одного законодавця, є прекрасною мрією ідеалістів [4, Р. 5] і залишається слухним на території ЄС і сьогодні. Отже, так само (а, можливо, навіть і більше, з огляду на рівень зв'язків на приватноправовому рівні) актуальними в ЄС залишаються класичні проблеми МПрП, існування яких зумовлено незалежністю та рівністю правових систем: визначення юрисдикції суду, який має розглядати справу; визначення права, яке підлягає до застосування у справі; визнання та виконання рішень іноземних юрисдикційних органів. Саме тому як доктрина, так і практика МПрП ЄС розглядає саме ці три проблеми як основу предмету МПрП [5, Р. 3].

Таким чином, в цій статті буде розглянуто важливий аспект проблеми визначення судової юрисдикції у справах, що виникають з приватноправових відносин обтяжених іноземним елементом: визначення суду, якому підсудний спір на підставі волевиявлення сторін спору. Предметом дослідження є акти видані Радою Європейського Союзу, що становлять основу МПрП ЄС в питаннях визначення судової юрисдикції, іншими словами – основу міжнародного цивільного процесу ЄС: 1) Регламент Ради ЄС № 44/2001 про юрисдикцію та визнання і виконання судових рішень в цивільних та комерційних справах від 16 січня 2001 р. (далі – I Брюссельський Регламент) [6, Р. 453-456]; 2) Регламент Ради ЄС № 2201/2003 про юрисдикцію та визнання і виконання судових рішень у шлюбних справах, а також справах про відповідальність батьків, яка скасовує Регламент Ради ЄС № 1347/2000 (далі – II Брюссельський Регламент. Слід відзначити, що оскільки цей регламент не є абсолютно новим, а змінив інший в європейській доктрині його часто називають *Brussels II bis*) [6, Р. 467-481]; 3) Регламент Ради ЄС № 4/2009 від 18 грудня 2008 р. про юрисдикцію, право, що підлягає застосуванню,

▪ Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу / А. О. Філіп'єв // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12faopys.pdf>.

визнанню і виконанню судових рішень, а також про співпрацю у справах пов'язаних із аліментними зобов'язаннями (далі – III Брюссельський Регламент) [7].

Необхідно відзначити, що кожен із вище названих регламентів передбачає можливість сторін обрати суд, який буде здійснювати розгляд справи. Звичайно, що характер правовідносин сторін, які становлять предмет судового розгляду (*obligation in question*), безпосередньо впливає на рівень тієї свободи, якою користуються сторони, у питанні вибору суду. Проте сам принцип залишається незмінним: сторони вправі своєю домовленістю визначити суд, який володітиме юрисдикцією щодо розгляду спору між ними. Така позиція видається більш ніж обґрунтованою, адже той факт, що автономія волі (*party autonomy*) є фундаментальним принципом (ідеєю, яка є основою нормотворення) МПрП не викликає заперечень. Разом із тим, цей принцип у сфері міжнародного цивільного процесу втілюється і у наданні сторонам спору права самостійно визначати суд, який здійснюватиме розгляд справи (більш детально місце принципу автономії волі у міжнародному цивільному процесі ЄС досліджується у праці: Dahlberg Mattias Party autonomy: civil procedural views on party autonomy, Franz Klein, EU law and more / M. Dahlberg. – Uppsala: Iustus Förlag, 2011. – 148 p.). Оскільки основним завданням міжнародного цивільного процесу є забезпечення судового захисту прав осіб у справах, де правовідносини обтяжені іноземним елементом, а відтак визначення судової юрисдикції ускладнено, то встановлення підсудності справи на підставі волевиявлення є одним із найбільш ефективних способів досягнення цієї мети. Зрозуміло, що право вибору суду не є безмежним і потребує створення обґрунтованої системи умов здійснення такого вибору, а також обмежень, які унеможливили б

▪ Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу / А. О. Філіп'єв // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12faorpus.pdf>.

зловживання. Отож, послідовно проаналізуємо положення трьох названих вище регламентів для закріплення в них положень щодо вільного вибору сторонами спору суду, якому підсудна справа.

І Брюссельський Регламент є одним із основних джерел європейського цивільного процесу. Це зумовлено тим, що предмет його правового регулювання включає, як вказано у п. 7 Преамбули, "всі основні цивільні та комерційні справи, за винятком тих або інших чітко визначених справ". І хоча визначення підсудності справи відповідно до норм вказаного регламенту здійснюється, в першу чергу, на основі місця проживання/знаходження відповідача (*defendant's domicile*), проте можливі два винятки: визначення справи на основі правової природи предмету спору (*subject-matter of litigation*) або автономії волі сторін спору (п. 11 Преамбули), причому Преамбула вказує, що випадки застосування винятків повинні бути чітко визначені. Така позиція європейського законодавця видається нам цілком обґрунтованою, адже відповідає процесуальному принципу, відомому ще з часів римського права – *actor sequitur forum rei*. Крім того, п. 14 Преамбули особливо наголошує на тому, що вибір суду, який зроблений сторонами справи, може бути обмежений лише щодо окремих категорій справ, де одна сторона розглядається як більш слабка щодо до іншої (*weak-party disputes*). Прикладом такої категорії справ є справи, що стосуються правовідносин із споживачами та трудові спори, крім того, вибір суду заборонений у справах виключної юрисдикції (напр., у справах щодо нерухомості).

Правила визначення підсудності справи за вибором сторін розглядаються у розділі 7 І Брюссельського Регламенту (ст.ст. 23, 24), який має назву "Угоди про підсудність" (*Prorogation of judgment*). Крім того норми (ст. 13, 17, 21) з приводу договорів про визначення суду є також у

▪ Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу / А. О. Філіп'єв // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12faorpus.pdf>.

розділах 3 "Підсудність у справах, що виникають із страхування" (*Jurisdiction in matters relating to insurance*), 4 "Підсудність справ, що виникають із договорів із споживачами" (*Jurisdiction over consumer contracts*) та 5 "Підсудність справ, що виникають із індивідуальних трудових договорів" (*Jurisdiction over individual contracts of employment*).

Ст. 22 визначає загальні передумови укладення договору про вибір суду. Зокрема, за загальним правилом договір про вибір суду на користь суду/судів держав-учасниць ЄС можливий лише у випадку, якщо принаймні одна із сторін спору має постійне місце проживання/знаходження на території ЄС. Проте ч. 3 цієї ж статті вказує на можливість здійснення вибору суду на території ЄС навіть тими особами, які не мають місця проживання/знаходження на території ЄС. Однак в цьому випадку обраний особами суд може відмовитись від юрисдикції (*forum non conveniens*). Крім того, вибір суду можливий лише щодо спору, який вже виник або може виникнути з приводу визначених правових відносин сторін. Це означає, що сторони не можуть укласти договір, що стосується всіх майбутніх спорів, а лише щодо тих, які виникають із чітко визначених правовідносин сторін, хоча в цьому випадку питання дійсності такого договору вирішується на підставі *lex fori* [2, Р. 63].

Положення ст. 22 жодним чином не вказують на те, що вибір зроблений сторонами на користь певного суду повинен бути певним чином обґрунтований або пов'язаний із змістом правовідносин сторін у справі. Так, сторони отримують досить широкі можливості щодо вільного вибору судової юрисдикції. Аналогічної позиції притримується і Європейський суд справедливості (*European Court of Justice*, скорочено – *ECJ*) (далі – ЄСС). Зокрема про це ЄСС вказує у рішенні винесеному у справі

▪ Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу / А. О. Філіп'єв // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12faorpus.pdf>.

Mainschiffahrts-Genossenschaft eG (MSG) vs Les Gravières Rhénanes SARL [8].

Досить ліберальний характер європейського законодавця в питаннях укладення договорів про вибір суду підтверджується ще й тим, що зміст договору про вибір суду може не лише передбачати надання судам певної держави компетенції щодо вирішення спору, а й навпаки – виключити можливість подання позову до судів окремих держав. Сторони також можуть поставити вибір суду в залежність від певної умови, яка настане або стане відомою в майбутньому. Найчастіше це відображається в тому, що вибір суду здійснюється на користь держави, в якій буде місце постійного проживання/знаходження відповідача/позивача у справі. Зокрема, ЄСС з цього приводу вказує, що "слово "погодили" (суд – авт.) не може бути витлумачене, як таке, що вимагає формулювання положення про юрисдикцію в такий спосіб, щоб компетентний суд міг бути визначений лише на основі тексту такого положення" [9].

Необхідно також відзначити, що відповідно до змісту ч. 1 ст. 22 I Брюссельського Регламенту укладення сторонами пророгаційного договору надає суду, який визначений у ньому, виключну юрисдикцію, яка може бути змінена лише за договором сторін. Разом із тим це не стосується, як вже вказувалось вище, неможливості змінити угодою приписи Регламенту щодо виключної юрисдикції. Проте тут варто зробити застереження: юрисдикція, що виникла з такого договору, за загальним правилом є виключною лише для сторін такого договору, проте не для третіх осіб, які також можуть висунути вимоги, що виникають із правовідносин сторін. У такому разі вибір суду є лише вибором сторін договору, а треті особи застосовують правила визначення підсудності справи на підставі загальних правил I Брюссельського Регламенту. Разом із

▪ Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу / А. О. Філіп'єв // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12faorpus.pdf>.

тим, в літературі вказується, що практика ЄСС знає щонайменше два виключення із вище наведеного правила: перше пов'язане із договорами укладеними на користь третіх осіб, в яких вибір суду, зроблений сторонами, є обов'язковим для вигодонабувача; друге виключення пов'язане із зміною сторони у зобов'язанні, що виникає із договору, оскільки для нового боржника/кредитора вибір суду обумовлений між первісними сторонами залишається обов'язковим [5, Р. 170-171]. Прикладом першого випадку може слугувати рішення ЄСС у справі *Gerling Konzern Speziale Kreditversicherungs-AG and others v Amministrazione del Tesoro dello Stato* від 14 липня 1983 р., де суд вказав, що вибір суду, зроблений сторонами договору страхування, укладеного на користь третьої особи, є обов'язковим для цієї ж особи, у якої з цього договору виникли права, навіть за умови, що вона не підписувала такий договір [10]. Друге виключення може бути проілюстровано рішенням того ж суду у вже наведеній попередньо справі *Coreck Maritime GmbH v Handelsveem BV and Others*, де суд у рішенні вказав також на те, що права та обов'язки, що перейшли від сторони первісного договору до нової сторони, включають і вибір суду, зроблений сторонами первісного договору [9].

Норми I Брюссельського Регламенту визначають також форму договору про вибір суду. Слід звернути увагу, що ч. 1 ст. 23, яка містить правила щодо форми договору, передбачає три альтернативи, кожна із яких може бути використана сторонами. По-перше, пророгаційний договір може бути укладений в письмовій формі або мають бути письмові докази його укладення. Крім того, ч. 2 цієї ж статті наголошує на тому, що до письмової форми прирівнюється також укладення договору шляхом обміну повідомленнями електронними засобами зв'язку. По-друге,

▪ Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу / А. О. Філіп'єв // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12faorpus.pdf>.

сторони можуть укласти договір про вибір суду у формі, яка попередньо була узгоджена ними та застосовується у практиці їх взаємовідносин. Остання, третя альтернатива, пов'язана із міжнародними торгівельними та іншими комерційними відносинами. Сторонам таких відносин дозволяється укласти пророгаційну угоду у формі, яка широко поширена у практиці таких відносин та попередньо була узгоджена сторонами шляхом її застосування або була їм відома. Треба відзначити, що ЄСС вказує, що вимоги законодавства держав-учасниць ЄС, які встановлюють додаткові вимоги до форми договору про вибір суду, не можуть бути підставою для визнання такої угоди недійсною (за винятком дії застереження про публічний порядок) [11]. Аналогічна думка висловлюється і в доктринальних джерелах [12, Р. 376-377; 5, Р. 165, 171].

Крім варіантів форми договору, які наведені у згаданій вище ст. 23 I Брюссельського Регламенту, на нашу думку, є також особлива форма укладення договору про вибір суду – шляхом конклюдентних дій або за принципом мовчазної згоди (в європейських джерелах таку форму договору часто називають *tacit prorogation*). Зокрема, ст. 24 I Брюссельського Регламенту передбачає, що юрисдикція суду може бути підтверджена мовчазною згодою відповідача. Це означає, що якщо відповідач з'явився до суду та не висловив заперечення щодо наявності у нього юрисдикції із розгляду справи, то справа підсудна такому суду. Разом із тим, у вказаній статті зроблено застереження про те, що якщо відповідач з'являється до суду щоб висловити свої заперечення щодо підсудності справи такому суду, його поява не може тлумачитись як мовчазна згода із юрисдикцією суду. Аналогічну позицію займає й ЄСС [13].

▪ Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу / А. О. Філіп'єв // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12faorpus.pdf>.

Як вже зазначалось, I Брюссельський Регламент встановлює певні обмеження, що укладення угод про вибір суду для певних категорій спорів. Зокрема, це стосується спорів, що виникають із страхових правовідносин (ст. 13), договорів із споживачами (ст. 17) та індивідуальних трудових спорів (ст. 21) (в європейській доктрині всі ці спори узагальнено називають *weak-party disputes*). Встановлені I Брюссельським Регламентом обмеження стосуються, перш за все, передумов, з якими пов'язане укладення пророгаційного договору. Ці передумови є альтернативними, тобто пророгаційна угода повинна відповідати хоча б одній із них. Метою встановлення таких обмежень є захист процесуально більш слабкої сторони, яка без їх встановлення може потрапити у менш вигідне становище. Саме тому в усіх вказаних випадках першою передумовою укладення договору про вибір суду є факт виникнення спору (п. 1 ст. 13, п. 1 ст. 17, п. 1 ст. 21).

Факт виникнення спору передбачає неможливість укладення договору про вибір суду на етапі, коли правовідносини сторін лише виникають або розвиваються у відповідності до визначеного договором, законом, чи іншим правочином порядку. Разом із тим, факт виникнення спору не вимагає обов'язкового початку якихось юридичних процедур його вирішення (звернення до юрисдикційних органів), проте вимагає неоднакового ставлення сторін до подій/дій, що мали місце (напр., незгода працівника із власним звільненням). Наступна передумова укладення договору про вибір, яка також міститься в усіх вище наведених статтях (п. 2 ст. 13, п. 2 ст. 17, п. 2 ст. 21), передбачає, що пророгаційна угода може бути укладена лише тоді, коли дозволяє саме *weaker party* (споживачу, працівнику, застрахованій особі, страхувальнику, третій особі, на користь якої укладено договір страхування) змінити підсудність справи на користь

▪ Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу / А. О. Філіп'єв // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12faopys.pdf>.

суду, який не передбачений відповідними положеннями I Брюссельського Регламенту. Це означає, що положення пророгаційної угоди можуть стосуватись лише права споживачів, працівників та страхувальників змінити юрисдикцію справи, – страховики, особи, які реалізують продукцію або роботодавці такого права за пророгаційною угодою не набувають. Крім того, споживач та інша сторона договору, а також страхувальник та страховик можуть за відповідною угодою обрати суд держави, де в момент укладення договору, на підставі якого між ними виникли спірні правовідносини, обидві сторони мали спільне місце проживання/місцезнаходження (п. 3 ст. 17, п. 3 ст. 13). Ще кілька особливих передумов встановлено для договорів страхування. Пророгаційна угода може бути укладена із застрахованою особою (*policyholder*), яка не має постійного місця проживання в державах-учасницях ЄС, за винятком спорів, що стосуються страхування нерухомості, оскільки такі спори підсудні судам із виключною юрисдикцією на підставі ст. 22 I Брюссельського Регламенту. Остання передумова надає можливість укласти пророгаційну угоду сторонам договору страхування, який пов'язаний із страхування під час перевезень (п. 5 ст. 13).

Отже, як бачимо, I Брюссельський Регламент надає сторонам спору, що виникає із цивільних чи комерційних відносин, досить широкі можливості для здійснення вибору суду на підставі власного волевиявлення. Обмеження, що передбачені вказаним Регламентом, спрямовані швидше на закріплення принципу процесуальної рівності сторін, а ніж на створення перешкод у виборі юрисдикції.

II Брюссельський Регламент є інструментом міжнародного приватного права ЄС, який призначений для розв'язання проблем, що виникають із

▪ Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу / А. О. Філіп'єв // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12faopys.pdf>.

визначення судової юрисдикції, а також визнанням і виконанням рішень у справах пов'язаних із двома групами сімейних відносин: шлюбними та відповідальністю батьків (*parental responsibility*). Як вказано в п. 7 Преамбули до цього Регламенту, всі справи, які підпадають під його регулювання, повинні виникати із цивільних правовідносин. Таким чином, за своїм змістом цей Регламент призначений для виключення окремих категорій справ з під дії I Брюссельського Регламенту. Перш за все це стосується зміни принципів визначення підсудності справи тому чи іншому суду. Не останнім є те, що ці зміни пов'язані із практично повним виключенням у справах, що входять у предмет II Брюссельського Регламенту, можливості здійснення сторонами справи самостійного вибору суду, якому буде підсудна справа. По суті, цей Регламент надає незначну можливість вибору суду лише у справах, що стосуються відповідальності батьків та виключає її у справах з приводу шлюбних правовідносин. Слід проте відзначити, що у останніх Регламент передбачає досить багато альтернативних варіантів визначення підсудності справи, що цілком компенсує відсутність можливості щодо здійснення вибору суду на підставі договору (див., напр., ст. 3 II Брюссельського Регламенту).

Таким чином, II Брюссельський Регламент відповідно до ч. 1 ст. 1 застосовується до наступних категорій справ: 1) про розірвання шлюбу; 2) окремого проживання подружжя (*legal separation*); 3) визнання шлюбу недійсним (*marriage annulment*); 4) визначення батьківської відповідальності (*attribution of parental responsibility*); 5) здійснення батьківської відповідальності (*exercise of parental responsibility*); 6) передання батьківської відповідальності (*delegation of parental responsibility*); 7) обмеження батьківської відповідальності (*restriction of parental responsibility*); 8) припинення батьківської відповідальності

▪ Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу / А. О. Філіп'єв // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12faorpus.pdf>.

(*termination of parental responsibility*). Це вказує на те, що сфера застосування II Брюссельського Регламенту є дуже обмеженою, оскільки його положення не застосовують під час розгляду всіх справ, які виникають у сфері сімейного права. Більше того навіть не до всіх справ, що виникають із шлюбних відносин (напр., поділ спільної сумісної власності подружжя, дійсність шлюбного договору тощо). Отже, до таких справ продовжує застосовуватись I Брюссельський Регламент. Слід також враховувати, що оскільки мова Регламенту оперує поняттями, що можуть мати дещо інший зміст в різних правових системах, їх тлумачення повинно здійснюватись незалежно, тобто без прив'язки до змісту таких або подібних понять відповідно до *lex fori*. Саме із цією метою ст. 2 II Брюссельського Регламенту присвячена змісту основних термінів, що використовуються у ньому. Для прикладу, під поняттям "батьківська відповідальність" відповідно до п. 7 ст. 2 слід розуміти всю сукупність прав та обов'язків пов'язаних із особою або власністю дитини, які надані фізичній або юридичній особі на підставі судового рішення, дії закону або договору, який має юридичну силу. При цьому це поняття також включає права опіки та права пов'язані із відвідуванням дитини та її зустрічами із батьками (*rights of access*). Слід також звернути увагу на те, що країною, яка не прийняла щодо себе дію цього Регламенту, є Данія.

Отже, на відміну від I Брюссельського Регламенту, який визначає загальне правило підсудності справи з іноземним елементом на підставі *forum rei* (місця знаходження/проживання відповідача), II Брюссельський Регламент оперує одразу кількома альтернативними колізійними прив'язками (*connecting factors*) щодо розірвання шлюбу, окремого проживання та визнання шлюбу недійсним, жодна із яких не має наперед визначеної переваги над іншими (див., напр., ч. 1 ст. 3). Що стосується

▪ Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу / А. О. Філіп'єв // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12faorpus.pdf>.

батьківської відповідальності, то відповідно до ч. 1 ст. 8 основою для визначення юрисдикції в такого роду справах є місце проживання дитини в момент розгляду справи. Разом із тим, альтернативні способи визначення юрисдикції також передбачені для окремих випадків (див. ст.ст. 9-11, 13).

Як бачимо, II Брюссельський Регламент не розглядає вибір сторонами суду для вирішення справи як необхідну підставу виникнення юрисдикції. Більше того, єдина стаття, яка відповідно до її назви мала б бути присвячена вибору суду, – це стаття 12 "Угоди про підсудність" (*Prorogation of judgment*). В європейській доктрині вона розглядається як така, що певним чином вводить в оману щодо змісту її регулювання [2, Р. 98]. І справді, аналіз її положень вказує, що описані в її правилах інститути лише умовно можуть бути названі вибором суду на підставі угоди сторін у звичній формі.

Отож, ч. 1 ст. 12 II Брюссельського Регламенту передбачає, що якщо судом розглядається справа щодо розірвання шлюбу, визнання його недійсним або окремого проживання подружжя, то такий суд також вправі здійснювати розгляд будь-яких питань пов'язаних із відповідальністю батьків, якщо вони пов'язані із заявою або позовом щодо перерахованих питань. Проте ця ж норма встановлює умови, за яких підсудність на її підставі є можливою: 1) принаймні один із подружжя повинен нести батьківську відповідальність щодо дитини; 2) юрисдикція суду в процесі розгляду справи в частині батьківської відповідальності прийнята подружжям та володільцем батьківської відповідальності в ясно та недвозначно виражений спосіб; 3) розгляд справи в частині батьківської відповідальності відповідає інтересам дитини.

Як бачимо, елемент угоди (договору) виражається тут у тому, що виникнення юрисдикції поставлено у залежність від волевиявлення

▪ Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу / А. О. Філіп'єв // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12faorpus.pdf>.

учасників справи, проте особливістю є те, що саме по собі таке волевиявлення не породжує виникнення юрисдикції, оскільки обмежено вимогами ст. 3 II Брюссельського Регламенту щодо визначення підсудності справ про розірвання шлюбу, визнання його недійсним та встановлення окремого проживання, а також інтересами дитини. Більш того, стаття передбачає багато додаткових умов, які зумовлюють необхідність закриття провадження у справі, відкритого на підставі визначення юрисдикції суду відповідно до ч. 1 ст. 12 (див. ч. 2 ст. 12). Відповідно до ч. 3 ст. 12 цього Регламенту юрисдикція суду у справах щодо батьківської відповідальності може виникати також у випадку, якщо юрисдикція суду в процесі розгляду справи в частині батьківської відповідальності прийнята подружжям та володільцем батьківської відповідальності в зрозуміло та однозначно виражений спосіб, однак лише за умови, що дитина має реально існуючий (*substantial*) зв'язок із країною суду, що виражається в тому, що хоча б одна із осіб, які несуть батьківську відповідальність мають постійне місце проживання/місцезнаходження в країні суду або дитина є її громадянином. Також мають бути враховані інтереси самої дитини.

Варто також відзначити, що елементи вибору суду мають місце і у правилах визначення підсудності відповідно до ч. 1 ст. 15 II Брюссельського Регламенту, оскільки відповідно до п. а вказаної норми, як виключення, суд, що розглядає справу, в інтересах дитини та за умови наявності в неї реально існуючого зв'язку із іншою державою, може запропонувати сторонам передати справу на розгляд суду такої держави. Зрозуміло, що говорити про повноцінний вибір суду сторонами в цій ситуації неможливо, оскільки ініціатива здійснення вибору виходить від самого суду і, напевно, буде також пов'язана із можливістю укладення подібного роду договору в державі, суду якої пропонується передати

▪ Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу / А. О. Філіп'єв // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12faopys.pdf>.

розгляд справи. Разом із тим, не можна не відзначити, що наявність такого інституту відображає характерні риси вибору суду, зміст яких полягає у автономії волі сторін, що надає їм можливість самостійно визначити юрисдикційний орган, що може вирішити спір, який виник між ними.

Окремо слід згадати також про ч. 2 ст. 9 вказаного Регламенту, яка, по-суті, визначає підстави для *tacit prorogation*. Так, II Брюссельський Регламент передбачає, що у випадку якщо місце проживання дитини було змінено неправомірно, юрисдикція належить суду держави попереднього місця проживання дитини (ч. 1 ст. 9). Проте у випадку, якщо особа, якій належить право доступу щодо дитини (а відтак і право визначати місце постійного проживання дитини), шляхом участі в засіданнях суду нового місця проживання дитини (який в силу положень ч. 1 ст. 9 не володіє юрисдикцією щодо розгляду справи) погодиться із юрисдикцією цього суду, останній набуває повноважень для розгляду справи. Варто, однак, зважати, що участь особи у засіданнях з метою оспорити юрисдикцію суду не може вважатись *tacit prorogation*.

Отже, можна стверджувати, що II Брюссельський Регламент дуже обережно ставиться до можливості здійснення сторонами вибору суду. І це не дивно, адже така позиція пояснюється тим, що правовідносини, які стають предметом судового розгляду у справах, що потрапляють під дію цього Регламенту, є особливими та тісно пов'язані не лише із основами правового порядку (публічного порядку) кожної держави, із пануючим світоглядом та мораллю, а також із долею дитини, інтереси якої держава покликана захищати особливим чином.

III Брюссельський Регламент (варто відзначити, що таке скорочення його назви не є загальноприйнятим і використовується автором виключно для мети цієї статті) є особливим інструментом європейської правової

▪ Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу / А. О. Філіп'єв // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12faopys.pdf>.

політики у сфері МПрП, оскільки є не лише джерелом норм міжнародного цивільного процесу, а й джерелом колізійного права, оскільки містить колізійні норми. Вони дозволяють визначити право, яке застосовується до правовідносин, що входять до його предмета. Крім того, він застосовується досить недавно (починаючи із 18 червня 2011р.), а тому практика його застосування ще не сформувалась.

Предмет вказаного Регламенту окреслений в ч. 1 ст. 1, де вказано, що він застосовується до аліментних зобов'язань (зобов'язань по утриманню), які виникають з сімейних, шлюбних, родинних, тих, що виникають із шлюбу (*affinity*), та інших родинних (*parentage*) правовідносин. Загальне правило визначення судової юрисдикції на підставі III Брюссельського Регламенту пов'язане із кількома альтернативними колізійними нормами, які, як і у випадку із II Брюссельським Регламентом, не мають наперед визначеної юридичної сили (див. ст. 3 III Брюссельського Регламенту). Разом із тим він відрізняється від II Брюссельського Регламенту, тим, що як і I Брюссельський Регламент, дозволяє сторонам самостійно здійснювати вибір суду на підставі власного волевиявлення в досить широких межах, які, однак, є набагато вужчими в порівнянні із приписами I Брюссельського Регламенту.

Праву сторін на здійснення вибору суду присвячено ст.ст. 4 та 5 III Брюссельського Регламенту. Зокрема, ч. 1 ст. 4 проголошує можливість здійснення вибору сторонами суду, який вирішуватиме справу, що виникає зі спору між ними, проте обмежує такий вибір вказівкою на колізійні прив'язки, із якими пов'язана можливість такого вибору та заборону на укладення подібного роду угод у випадку, якщо справа стосується утримання дитини, яка не досягла 18-річного віку (ч. 3 ст. 4). Таким чином ч. 1 ст. 4 III Брюссельського Регламенту, по суті, визначає чіткий перелік

▪ Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу / А. О. Філіп'єв // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12faorpus.pdf>.

судів, на користь яких може бути здійснений вибір суду сторонами. По-перше, це суд держави-учасниці ЄС, де одна із сторін має постійне місце проживання. По-друге, це суд держави, громадянином якої є одна із сторін спору. По-третє, це суд, який уповноважений розглядати справу щодо шлюбних відносин сторін (інших ніж передбачено ст. 1 III Брюссельського Регламенту). По-четверте, це суд держави, де протягом останнього року подружжя мало спільне місце проживання. Однак необхідно зробити застереження про те, що третя умова може застосовуватись лише щодо подружжя або колишнього подружжя.

III Брюссельський Регламент також визначає вимоги, що стосуються форми договору про вибір суду (ч. 2 ст. 4; ст. 5). Подібно до I Брюссельського Регламенту передбачено дві основні форми такого договору: 1) проста письмова, до якої прирівнюється також укладення договору в електронній формі, однак лише за умови, що існують надійні (*durable* в цьому випадку, напевно, має відтінок можливості відтворення, довготривалості існування подібних доказів) докази її укладення; 2) шляхом вчинення конклюдентних дій, якими, як і у випадку із I Брюссельським Регламентом, є поява відповідача до суду та відсутність заперечень з його боку, щодо права суду здійснювати розгляд справи.

Висновок, який випливає із аналізу III Брюссельського Регламенту, полягає в тому, що застосування автономії волі сторін процесу щодо вибору суду, який вправі проводити розгляд справи, відповідно до норм цього Регламенту хоча і не забороняється, проте обмежується визначенням законодавцем певного переліку судів, на користь яких може бути здійснено такий вибір або й взагалі забороняється за умови, що справа стосуватиметься неповнолітнього. Така позиція європейського законодавця хоча і може викликати критику, проте цілком відповідає

▪ Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу / А. О. Філіп'єв // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12faorpus.pdf>.

загальній тенденції, що відображена в усіх аналізованих регламентах – право на вибір суду обмежується щодо слабшої сторони або тоді, коли правовідносини хоча і є приватноправовими за своєю природою, проте тісно пов'язані із основами суспільного ладу, внаслідок чого наділені певним публічно-правовим елементом.

Загалом на відміну від українського законодавця, який останнім часом значно звузив (а по суті, виключив в усіх справах, крім тих, де підсудність визначається на підставі ЗУ "Про міжнародне приватне право") можливості сторін в цивільному та господарському процесах здійснювати вибір підсудності на підставі договору, європейське *acquis communautaire* не містить таких суворих обмежень. Навпаки, там де відносини сторін мають цивілістичний (майновий) характер, вибір права широко дозволяється. Обмеження, що впроваджуються, покликані лише захистити учасника, який *a priori* користується меншими можливостями для захисту власних інтересів (споживач або неповнолітній тощо), а також не дозволити сторонам обходити незручну для них юрисдикцію у випадках, коли їх правовідносини певною мірою становлять суспільний інтерес (напр., сімейні правовідносини подружжя).

Список використаних джерел

1. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради. – 2010. – № 40. – Ст. 527.
2. Bogdan Michael Concise Introduction to EU Private International Law. Second Edition / M. Bogdan. – Amsterdam: Europa Law Publishing, 2012. – 228 p.

3. Treaty on European Union: The Maastricht Treaty of 7 February 1992: [Електронний ресурс] / Eurotreaties. – Режим доступу: <http://www.eurotreaties.com/maastrichteu.pdf>.
4. Rattigan William Henry Private International Law / W. H. Rattigan – London: Stevens, 1895. – 267 p.
5. Stone Peter EU Private International Law. Second edition / P. Stone. – Glos: Edward Elgar Publishing, 2010. – 576 p.
6. Тут і далі цитується за: Council Regulation (EC) No 2201/2003 of 27 November 2003 concerning jurisdiction and recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, repealing Regulation (EC) No 1347/2000 / The Maastricht Collection: Selected National, European and International Provisions from Public and Private Law. Second edition. – Edited by Kiiver Philipp, Kornet Nicole / P. Kiiver, N. Philipp. – Amsterdam: Europa Law Publishing, 2010. – 929 p.
7. Тут і далі цитується за – Council Regulation (EC) No 4/2009 of 18 December 2008 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and cooperation in matters relating to maintenance obligations: [Електронний ресурс] / Official Journal of European Union. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:007:0001:0079:EN:PDF>.
8. Mainschiffahrts-Genossenschaft eG (MSG) v Les Gravières Rhénanes SARL: Judgment of the European Court of Justice (Sixth Chamber) of 20 February 1997. – Case C-106/95: [Електронний ресурс] / Official Journal of European Union. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61995J0106:EN:HTML#I1>.
9. Coreck Maritime GmbH v Handelsveem BV and Others: Judgment of the European Court of Justice (Fifth Chamber) of 9 November 2000. – Case

▪ Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу / А. О. Філіп'єв // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12faorpy.pdf>.

C-387/98: [Електронний ресурс] / Official Journal of European Union. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61998J0387:EN:HTML>.

10. Gerling Konzern Speziale Kreditversicherungs-AG and others v Amministrazione del Tesoro dello Stato: Judgment of the European Court of Justice (Third Chamber) of 14 July 1983. – Case 201/82: [Електронний ресурс] / Official Journal of European Union. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61982CJ0201:EN:HTML>.

11. Elefanten Schuh GmbH v Pierre Jacqmain: Judgment of the European Court of Justice (Fifth Chamber) of 24 June 1981. – Case 150/80: [Електронний ресурс] / Official Journal of European Union. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61980CJ0150:EN:PDF>.

12. Magnus Ulrih, Mankovski Peter European Commentaries on Private International Law: Brussels I Regulation / Ulrih M., Mankovski P. – Regensburg: European Law Publishers, 2007. – 852 p.

13. Česká podnikatelská pojišťovna as, Vienna Insurance Group v Michal Bilas: Judgment of the European Court of Justice (Forth Chamber) of 20 May 2010. – Case C-111/09: [Електронний ресурс] / Official Journal of European Union. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62009J0111:EN:NOT>.

Філіп'єв А. О.

Право сторін на вибір суду в окремих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу

Стаття присвячена аналізу інституту вибору суду на підставі волевиявлення сторін у формі угоди або договору у найбільш важливих джерелах міжнародного цивільного процесу Європейського Союзу – регламентах Ради Європейського Союзу, що на цей час становлять основу спільного права Європейського Союзу

Ключові слова: вибір суду, пророгаційний договір, судова юрисдикція, регламент Ради Європейського Союзу

Филипьев А. А.

Право сторон на выбор суда в отдельных источниках международного гражданского процесса Европейского Союза

Статья посвящена анализу института выбора суда (юрисдикции) на основе волеизъявления сторон в форме сделки или договора в наиболее важных источниках международного гражданского процесса Европейского Союза – регламентах Совета Европейского Союза, – которые в наше время составляют основу общего права Европейского Союза

Ключевые слова: выбор суда, пророгационный договор, судебная юрисдикция, регламент Совета Европейского Союза

Filipuyev A. O.

Choice-of-court right of the dispute's parties in some sources of International Civil Procedure of European Union

This article deals with institute of choice of court (jurisdiction) according to the will of parties (agreement) in the main sources of international civil

procedure of European Union – Regulation of Council of European Union – which nowadays are the basis of the universal law of European Union

Key words: choice of court, prorogation of judgment, jurisdiction, regulation of Council of European Union